

Mladý literárny kritik (a vedec) Peter Zajac

VALÉR MIKULA, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

MIKULA, V.: The Young Literary Critic (and Scientist) Peter Zajac
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 63, No. 5, p. 335 – 344.

The paper written on the occasion of Peter Zajac's 70th birthday looks back at his beginnings as a literary critic in the late 1960s. At that time he formed a polemic stance on the domineering discourse of the 1960s, however, from the outset of normalization in the 1970s he adopted many elements of Milan Hamada's ethical and noetic conception. The following decades saw him mainly advocating the variety of Slovak literature and its genres. The paper characterizes the algorithm of Zajac's cognitive methods as he developed it in his scientific writings aimed at the formation of a dynamic model. The lifelong basis of his relation to reality is the feeling of permanent crisis. It is a positive understanding of crisis as a productive situation, which makes a self consciously reflect on each life situation and make decisions, which in effect make the system more dynamic and initiate the process of establishing functioning structures.

Key words: Peter Zajac, literary criticism, the 1960s, Mladá tvorba, normalization, cognitive algorithm, organizational activities

V *Mladej tvorbe* roku 1970 uverejnil mladý literárny kritik Peter Zajac recesistickú, ironicky štylizovanú „prednášku“ pod názvom *Literatúra je, ako vždy, v kríze*. Nezaobrá sa v nej síce problematikou krízy, venuje sa najmä otázkam mladej prózy, a to takmer až v podobe manifestu, v súvislosti s krízou však použil časticu „chvalabohu“: „*Literatúra je, ako vždy, v kríze a táto kríza trvá chvalabohu už dosť dlho.*“¹ Už tu teda avizuje svoje pozitívne chápanie krízy ako produktívnej situácie, ktorá núti k prieskumu daného stavu a k rozhodnutiam, ktoré dynamizujú systém, vedú k odstráneniu nefunkčných elementov a iniciujú nastolenie fungujúcej štruktúry.

Slovníky nám hovoria, že grécke sloveso *krino* znamená vyberať, posudzovať medzi dvoma opačnými variantmi (úspech – neúspech, právo – bezprávie, život – smrť). A z neho vyvedené podstatné meno *krisis* vyjadruje rozhodujúcu chvíľu alebo dobu. Jedným z charakteristických postojov Petra Zajaca sa stane vnímanie každej situácie predovšetkým ako krízovej a prinášanie návrhov na jej riešenie (a často aj uskutočnenie týchto návrhov). Byť permanentne v kríze v tomto zmysle znamená *vedome reflektovať* každú situáciu života a rozhodovať sa v nej – nenechať sa situáciami unášať ako onen švantnerovský „*smietok*“ dolu veľtokom. Petra Zajaca však charakterizuje ešte viacero ďalších postojov a gest a aspoň na niektoré z nich sa pokúsim poukázať.

Ešte predtým sa však vráťme k jeho „prednáške“ pre nešpecifikovaný „*kurz*“. Treba povedať, že autor dlho nevydržal v značne štylizovanej polohe (prednáška mala byť ná-

¹ ZAJAC, Peter: *Literatúra je, ako vždy, v kríze*. In: *Mladá tvorba*, roč. 15, 1970, č. 4, s. 14.

hradou za vystúpenie nemocného ing. Kovačiča Salašníctvo a onomatopoeje). Uštipačnosť voči „salašnickemu“ poňatiu literatúry si ešte zachováva pri charakteristike postavenia slovenského spisovateľa v historickej perspektíve (bol pastierom, kňazom, ideológom, politikom, lekárom ľudských neuhov, svedomím), aj pri zmienke o tradičnej výnimočnosti jeho postavenia (je to „osoba s veľkým honórom“). Ironizovaný slovenský spisovateľ „snaží sa vytrhnúť ľud zo spárov všetkého zlého (odnárodnenia, alkoholu, nemravnosti, triedneho nepriateľa, dehumanizácie)“.² Mimochodom, Zajac tu v skratke (a v zátvorke) zopakoval oficiálne dejiny slovenskej literatúry s dobovo dominantnými neuhmi, proti ktorým spisovatelia bojovali alebo mali bojovať: odnárodnenie (2. polovica 19. storočia), alkoholizmus (od štúrovcov po hlasistov), nemravnosť (Slovenský štát), triedny nepriateľ (komunistický štát), ale pozor, aj dehumanizácia, ktorou sa dostávame do diskurzu „zlatých“ šesťdesiatych. Náreky nad dehumanizáciou, typické pre mnohých koryfejev tejto éry, kladie Zajac do rovnakého radu prázdnej rétoriky ako napr. náreky nad nemravnosťou. V šesťdesiatych rokoch totiž nad novorečou komunizmu začala postupne prevládať homiletika humanizmu. Nazdávam sa, že jej včlenením do radu starších rétorík mladý kritik diskrétny prejavil odstup od tohto diskurzu dominujúceho koncom šesťdesiatych rokov. Vo svojej „prednáške“ Zajac ďalej už vecne analyzuje aktuálnu situáciu slovenskej prózy, najmä tej mladej a miestami prechádza až do dikcie manifestu: „*Jej význam musí vyplývať z nej samej, z viacvrstevnosti, viacrozmerosti a vzťahov, intencne vyplývajúcich zo znakov a symbolov, ktoré do prózy vchádzajú a v nej sa premieňajú. Ak si próza nevystačí sama, nijaké dobromyseľne pridané posolstvo jej nepomôže.*“³

Áká etika a noetika teda dominovala decéniu, s ktorými sa tu Zajac voľky-nevoľky lúči? Ak pod šesťdesiatymi rokmi nebudeme rozumieť kalendárové desaťročie, ale charakteristický duch a štýl doby, potom možno povedať, že ich určovateľom bol predovšetkým Milan Hamada so svojim hľadaním nesprostredkovanej (a teda ideologicky nedeforovanej) pravdy o skutočnosti; stylisticky sa v nich zasa postupne presadzovala rúfusovská esejistika s etickým apelom. Ten však vlastne nachádzame aj v Hamadovej koncepcii „básnickej transcencie“ ako jej pointu. Toto v podstate tradičné podriadenie umeleckej tvorby „vyššiemu princípu“ sa Zajacovi nemohlo páčiť, keďže sa nazdával, že literatúra sa v tvorbe mladých autorov len-len začína vracieť k sebe, znovu získava autonómiu – no táto nová autonómia už neznamená situovanie postu spisovateľa kdesi „nad“ či „trans“, ale skôr „medzi“ či „spolu“. Veď básnik vie iba „*lepšie formulovať, tak ako vie murár lepšie murovať*“.⁴ Až takto radikálne P. Zajac reaguje na ukážkové „humanistické znepokojenie“ úpadkového rúfusovského esejistu Imricha Vaška, ktorého predtým citoval⁵ a s ktorým vo svojom komentári principiálne polemizuje.

² Tamže.

³ Tamže, s. 18.

⁴ ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 10, s. 53.

⁵ „Čo ešte ostáva básnikovi v tomto absurdnom čase a v tomto schizofrenickom storočí? Zúfalstvo, či nádej? Čo tu ešte môže a zmôže on, na pátrických básne preberajúci údel svoj, i údel tohto sveta? Aké má šance, akú nádej dnes, keď jeho zúfalý výkrik bez ozveny zaniká v chrlení krvi, v bludisku supermoderných vynálezov, v neprehľadnom množstve komunikačných kanálov, v každodennom rúcaní ideálov, v opakujúcej sa skaze Titanicu, v tieni masových vražd a samovražd? Existuje vôbec východisko z hlbkej mravnej krízy súčasného sveta a súčasného človeka?“

Zrejme práve takýto apelatívny, kazateľsky humanizujúci diskurz mal mladý Zajac chuť zbúrať, ba možno aj ten nefarársky, hamadovský, v konečnom dôsledku však takisto požadujúci od autora pozitívne, nenihilistické postoje. Lenže politicko-spoločenský trend šesťdesiatych rokov s ich snahou o liberalizáciu a pluralizáciu bol zvrátený normalizáciou rokov sedemdesiatych. A až normalizačné praktiky a čistky mladým buričom ukázali, čo znamená naozaj búrať, rovnať so zemou, nivelizovať – a tak namiesto rúcania sa ako kultúrny akt ukázala nutnosť aspoň čo-to zachraňovať. V takto radikálne zmenenej situácii ani Zajac nemohol zanevrieť na etický prvok, ba ani na etický apel, takže možno povedať, že v istom zmysle (aj keď iným spôsobom) prebral aj Hamadovo nástojenie nielen na vecnom videní sveta, ale aj na hľadaní znakov prítomnosti zmyslu uprostred – povedzme to vaškovsky – skazonosnej normalizačnej reality.

Nástup normalizácie bol však nielen medzníkom politickým, ale aj generačným. Svoj príspevok som chcel vlastne začať tým, že o Zajacovi budem hovoriť za mladšiu generáciu. U tých, čo sú skutočne mladí, by to mohlo vyvolať údiv a pobavenie, no v istých situáciách celospoločenských ruptúr aj obyčajné tri roky môžu znamenať rozdiel generácie! V našom prípade na jednej strane generačného rozmedzia sú tí, čo publikovali, resp. vstúpili do verejného diskurzu v čase uvoľňujúceho sa komunistického režimu konca šesťdesiatych rokov, a na druhej strane tí, čo začali publikovať až po jeho opätovnom upevnení, t. j. po nástupe normalizácie. V politike možno začiatok normalizácie datovať pomerne presne nástupom G. Husáka k moci v apríli 1969. Kým sa však normalizácia presadila cez všetky prevodné páky aj v kultúrnej oblasti, chvíľu to trvalo. A tak napr. v knižnej produkcii, kde výrobné lehoty boli dlhšie, ešte ani rok 1974 nemôžeme považovať za plne normalizačný. No v časopiseckej sfére, ktorá bola vtedy živým priestorom verejného diskurzu, boli normalizačné zásahy uplatnené oveľa skôr. *Kultúrny život* bol zastavený už v jeseni 1968, jeho následník *Literárny život* sa v nasledujúcom roku dožil len šiestich čísel. *Mladá tvorba* bola zrušená v jeseni 1970. V tom istom roku bolo zrušené aj *Matičné čítanie* so šéfredaktorom Ivanom Kadlečíkom a redaktorom Pavlom Hruzom. Ďalej šéfredaktorom *Slovenských pohľadov* sa v roku 1970 stal umiernený Ján Števček, no aj tak čoskoro museli z redakcie odísť mladí redaktori Pavel Vilikovský a Milan Šútovec. Ani Števčekovo šéfredaktorovanie netrvalo dlho, po dvoch ročníkoch bol nákrátko nahradený marxistom Jánom Škamlom a v roku 1972 nastúpil „definitívny“ normalizátor Vladimír Reisel, ktorý časopis v duchu politických direktív viedol až do roku 1987. A napokon v *Romboide* nastúpil roku 1973 za šéfredaktora Ondrej Grieš, čím sa aj posledný časopis dostal pod vedenie vykonávateľa normalizačných pokynov. V slovenskom literárnom časopisectve je teda rok 1973 už plne normalizačný.

A dodajme, že normalizácia zasiahla aj redakcie vydavateľstiev. Vydavateľstvo *Smena* sa takto napr. „rozlúčilo“ roku 1972 s vedúcim redaktorom edície *Mladá tvorba* Petrom Zajacom (a pre istotu vymazalo jeho meno aj z tiráže titulov tejto edície, ktoré boli pripravené ešte pod jeho egidou). Názov edície zrejme nebol myslený len s malým m (ako tvorba mladých), ale mal signalizovať aj väzbu na časopis *Mladá tvorba*, v ktorom Zajac debutoval ako kritik (v č. 2/1967) recenziou poviedkovej zbierky Vlada Bednára *Divné hrušky s divnou chuťou*. Edícia na rozdiel od časopisu nezanikla, no v nasledujúcom období sa už redakcia usilovala, aby v nej vychádzali knihy, „ktoré boli

pravdivým obrazom života, predovšetkým mladej generácie,“ ako si to pochvaľoval Pavel Koyš v úvode k zborníku vydanému k 20. výročiu edície.⁶

Tento stručný prehľad „harmonogramu“ normalizácie teda evidentne súvisí aj s Petrom Zajacom a jeho publikačnými aktivitami. Pohľad do jeho bibliografie⁷ nám prezradí, že publikačný priestor pre svoje recenzie, glosy i dlhšie články najprv našiel celkom prirodzene v *Mladej tvorbe*, až po jej zániku v števčekovských *Pohľadoch* i v predgriešovskom *Romboide*. Potom nasleduje niekoľkoročná pauza, keď sa jednak nevedelo, či Zajac smie publikovať, alebo nie (ale pre istotu nie), a jednak jemu samému by sa iste priečilo prispievať do normalizačných šúplat. Až počnúc ročníkom 1976, keď bol šéfredaktor Grieš vymenený, sa jeho príspevky začínajú v *Romboide* opätovne objavovať – a objavujú sa sporadicky dodnes (už za neviem koľkej šéfredaktorky). A takisto až po nástupe novej redakcie *Slovenských pohľadov* ročníkom 1988 sa stal nielen prispievateľom, ale aj jedným z hlavných tvorcov koncepcie tohto mesačníka (až po jeho „pomatičenie“ v r. 1993).

Ale aby som vysvetlil onen spomínaný trojročný, a už generačný rozdiel. Ospravedlňujem sa, že v príspevku venovanom jubilantovi budem hovoriť o sebe, ale je to nutné kvôli porovnaniu. Moja prvá publikovaná recenzia (o výbere poviedok Petra Jaroša *Orechy*) vyšla v *Novom slove* roku 1973. Nazdávam sa, že nebola normalizačná, ale aj tak je evidentný rozdiel recenzentsky debutovať v *Mladej tvorbe* roku 1967 (čo je Zajacov prípad) a v *Novom slove* roku 1973 – je to rozdiel epochy!

Svojho času som označil spisovateľa Pavla Vilikovského za dieťa šesťdesiatych rokov,⁸ a Vilikovský neprotestoval (čo však nemusí znamenať, že som mal pravdu, iba to, že Vilikovský necháva každého myslieť si o sebe, čo chce). No Peter Zajac v rozhovore s P. Darovcom a V. Barboríkom na tému šesťdesiatych rokov hovorí: „*Nie som človekom šesťdesiatych rokov, ale ich pohrobkom. To, čo sa v nich na ich konci začalo pre mňa odvíjať, bolo začiatkom sedemdesiatych rokov utopené v normalizácii. To, čo sme začali robiť koncom šesťdesiatych rokov, sa začalo v literatúre naplno prejavovať až koncom osemdesiatych rokov.*“⁹ Možno teda aj medzi týmito dvomi – P. Vilikovským (nar. 1941) a o päť rokov mladším P. Zajacom – je generačný rozdiel. Pohrobok je ten, kto sa narodil mŕtvemu otcovi, čo znamená, že nemal príležitosť rebelovať proti nemu – môže tak akurát (aby som parafrázoval názov jednej Vilikovského poviedky) tancovať na jeho hrobe. Zajacova reakcia je však umiernennejšia a zodpovednejšia. Videli sme, že vlastne aj mal príležitosť, čo len krátku, zarebelovať si proti šesťdesiatym rokom, no nebolo mu dopriate svoju rebéliu doviesť do konca. V sedemdesiatych rokoch polemicky sa vyhraniť voči šesťdesiatym rokom by totiž znamenalo nahrávať normalizácii, pre ktorú ony boli stelesnením všetkého zla – preto sa rebélie vzdáva (ponecháva si ju na neskôr?) a sústreďuje sa väčšmi na *zachovanie* toho aj pre neho prijateľného a pozitívneho zo šiesteho decénia slovenskej literatúry a kultúry.

⁶ KOYŠ, Pavel: Nové vzlety. In: *Správy z mladosti. Literárna mozaika edície Mladá tvorba*. Zostavil Jozef Gerbóc. Bratislava : Smena, 1983, s. 9.

⁷ FORMÁNKOVÁ, Viola – KUBÍČKOVÁ, Veronika: Peter Zajac. Výberová personálna bibliografia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 3 – 4, s. 265 – 320.

⁸ MIKULA, Valér: Krajnosťou k miernosti, obsčnosťou za lepšiu budúcnosť. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 8, s. 41.

⁹ DAROVEC, Peter – BARBORÍK, Vladimír: *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996*. Časopis po čase. Levice : LCA, 1996, s. 82.

A pritom nie zachovávanie, ale *rozklad* bol možno jedným z dvoch hlavných Zajacových „motorov“ koncom šesťdesiatych rokov, a to v dvoch významoch tohto slova: 1. rozloženie, rozbitie, anihilovanie štruktúr, ktoré prežívali z predchádzajúceho desaťročia; 2. roz-klad, rozbor, čiže analýza situácie. To prvé očakával skôr od umelcov, na to druhé sa podujímal sám. Každému dnes prichodí samozrejmé, že Zajacovou doménou je predovšetkým to druhé: rozbor situácie, jej následné utriedenie a klasifikácia. Ale určite by bez inklinácie k deštrukcii nemohol byť taký chápavo prajný k prvej knižke Vlada Bednára *Uhni z cesty* (1964), keď hovorí, že „jeho debut [bol] negovaním“ a jazyk tejto knižky bol „deštrukciou a slová, vety a celé významové celky boli vybrané z úvodníkových fráz, hesiel, propagačných sloganov a ich významové posunutie smerovalo od pátosu k irónii“.¹⁰ Ba aj Zajac sám, keď je umelcom, keď urobí umelecké gesto v zmysle dobového happeningu, koná deštrukčne! Na výstave Juraja Meliša roku 1969 v bratislavskej Galérii mladých si ľahne do sochárovej inštalácie – drevenej kvetinovej záhradky vymaľovanej v československých štátnych farbách – a rozdrúžga ju. (Dnes by na rozdrúžganie svojou telesnou schránkou stačil sám, vtedy mu musel vypomôcť ďalší štíhly mladík Ján Štrasser.)¹¹

Zotrvajme ešte chvíľu pri bednárovskej recenzii, ktorá je jeho vôbec prvou uverejnenou. Napísal ju ako 21-ročný, no už tu sa dá v mnohom vidieť „celý“ Zajac. Predovšetkým Zajac *analytik*, čo je nami spomínaný druhý, a pre neho hlavný význam pojmu „rozbor“. V recenzii nielen rozlišuje jednotlivé postoje Bednárových hrdinov, no nachádza aj to, čo majú spoločné nielen navzájom, ale aj s inými literárnymi postojmi ponad žánrové vymedzenia: „*Svojím etickým snažením je Vlado Bednár generačne blízky poézii Osamelých bežcov. Spoločné obrazy, napríklad osamoteného bežca, plavca, lavíny (pocit seba-realizácie), pertraktovanie citového zážitku jednotlivca tvoria ich spoločnú bázu. Ich postavy majú spoločné východisko – nekonformné prijímanie skutočnosti.*“¹² Ďalej rozlišuje medzi generáciou V. Bednára (nar. 1941) a tzv. generáciou 56: mladí hrdinovia A. Hykischea či J. Blažkovej sa síce vedome odlišujú od hrdinov predchádzajúcej generácie, no v rámci vlastnej generácie sú akosi monolitní, majú „*celogeneračné vyznenie*“; na druhej strane nový hrdina Bednárovho typu je odlišný len sám za seba. „*Mladá slovenská próza sa diferencovala*“ a „*všeobecný generačný model bol rozbitý*“, uzatvára Zajac.¹³ *Diferencovanosť* je tu kľúčové slovo. Z toho hľadiska generácia 56 predstavuje len prvý krok diferenciacie; aby som parafrázoval neskoršie Zajacovo spojenie, bol to len „prvý polčas rozpadu“ socialistického literárneho monolitu – a druhý polčas sa koncom šesťdesiatych rokov len-len začínal (a bol predčasne ukončený).

Neskôr sa k tomuto rozlíšeniu oveľa diferencovanejšie vracia v texte *Od provizória* k tvorbe, čo je vlastne jeho diplomová práca, ktorú r. 1970 v *Slovenských pohľadoch* na dve pokračovania uverejnil jeho školiteľ a zároveň šéfredaktor časopisu Ján Števec. Tam je už ono odlíšenie mladších prozaikov od generácie 56 oveľa striktnnejšie: konflikt mladého hrdinu so spoločnosťou sa u Hykischea „*rieši zmierlivo: hrdinovým poznaním, že je*

¹⁰ ZAJAC, Peter: Ani nie také divné hrušky. In: *Mladá tvorba*, roč. 12, 1967, č. 2, s. 55.

¹¹ Informácie čerpám z citovaného rozhovoru s P. Darovcom a V. Barboríkom, s. 81.

¹² ZAJAC, Peter: Ani nie také divné hrušky. In: *Mladá tvorba*, roč. 12, 1967, č. 2, s. 55.

¹³ Tamže.

to dobre tak, ako je. Rebelant meniaci sa na meštiaka“.¹⁴ (Len v zátvorke tu opäť zaznamenajme pozitívne vnímanie pojmu rebelant – Zajac je sklamaný, že rebelant neostal rebelantom.) Skrátka, hrdinovia generácie 56 sú v konflikte so spoločnosťou len dovtedy, kým v nej nemajú svoje miesto – len čo sú zaradení, konformizujú sa. Túto cestu literárneho hrdinu k spoločnosti Zajac nazýva „cestou od literatúry“.¹⁵ Situáciu súčasníka podľa neho vedel oveľa výstižnejšie zachytiť žáner tzv. *short story* (ako jeho predstaviteľov uvádza A. Vášová, B. Kopolku, D. Mitanu, D. Duška). Aj ku generačnému rozlíšeniu, aj k problematike *short story* sa opakovane v rôznych recenziách a článkoch vracia.

Nepôjdeme do podrobností, v tejto chvíli nesledujeme vývinové otázky slovenskej prózy, ale spôsob Zajacovej práce s jednotlivými textami aj s ich korpusmi. Ak analýza bola jedným z dvoch Zajacových motivačných „motorov“, tým druhým, ktorý s pribúdajúcim vekom akosi prirodzene prevažuje, je syntéza. No už hneď na začiatku (a to už od prvých kritik!) Zajacovým spôsobom pochopenia veci bolo *vytváranie systému*. Nie však systému apriórneho, určeného zvonku či zhora, ani systému tradovaného, ale takého, ktorý je sprvoti skusmo načrtnutý a potom opakovane preverovaný, dopracovávaný, až dostane podobu literárnohistorického či literárnoteoretického *modelu*. Algoritmus jeho postupu vlastne rešpektuje metodologickú postupnosť tzv. exaktných vied, aj keď pritom používa „voľnejší“, esejistický jazyk (čo je najmä pri kroku č. 1 plne náležité): 1. skusmý náčrt (hypotéza), 2. verifikácia, 3. tvorba systému (modelu), 4. opakovaná verifikácia/falzifikácia, 5. modifikácia modelu, 6. opakovaná verifikácia atď.

Poznámka ku kroku č. 4. Dnešným mladým literárnovedným a literárnokritickým čitateľom sa môže zdať, že starý Zajac sa opakuje. Lenže už mladý Zajac sa opakoval! Vracal sa k tomu istému, aby si overil, či to platí, a ak neplatilo, konceptu sa vzdal, resp. modifikoval ho. Zajacove opakovania nie sú didaktické, ale experimentálne, nedejú sa kvôli utvrdeniu poznatku, ale kvôli jeho prevereniu: začleňujú ho do pozmenených súvislostí, vystavujú novým historickým i teoretickým konfiguráciám. Nazdávam sa, že v pozadí takéhoto otvoreného a dynamického chápania systému stojí gnozeologická skepsa, veľmi potrebná najmä v našej vednej oblasti, ktorá nám hovorí, že literárnoteoretické systémy nie sú na to, aby ukázali, ako „vec“ v skutočnosti funguje, ale aby priniesli aspoň jeden aspekt jej pochopenia (to ku krokom č. 3 a 5).

A ku kroku č. 1 patrí množstvo drobných žánrov, ktoré Zajac s obľubou pestoval a pestuje. Ide o marginálne či nekánonické útvary, ako poznámky, glosy, observácie, zápisky, listy, ďalej po novembrovej, a najmä po počítačovej revolúcii píše aj attachmenty, e-maily atď. (niektoré jeho Privátne poznámky z *Mladej tvorby* by sa dnes napríklad mohli nazývať aj blogmi). Anticipujúc ďalší citát zo Zajaca, sú to práve tie čriepky do mozaiky, z ktorých sa buduje integrálny svet. Všetko to uverejňoval v časopisoch, a nielen uverejňoval: vznik väčšiny z rubrik, rozlične nazvaných, aj sám podnietil.

Takto aj mňa podnietil prispievať do rubriky Skusmo v *Romboide*, aj keď to ako rubriku pôvodne nezamýšľal.¹⁶ Vieme už, že „skusmo“ je aj prvá fáza jeho poznávacieho

¹⁴ ZAJAC, Peter: Od provizória k tvorbe. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 7, s. 40.

¹⁵ Tamže, s. 43.

¹⁶ „Ja som to nemyslel ako otvorenie novej rubriky, jednoducho sa mi ten názov na základe glosy o Holubovi hodil, ale ak by sa na túto udičku niekto chytil, prečo nie.“ List. P. Zajaca autorovi tohto príspevku (nedatovaný).

algoritmu, v citovanom liste ju presnejšie charakterizuje: „*Išlo mi o jediné: o zachytenie veci v štádiu prvého čítania, keď si človek už čosi pomyslí a ešte nie je vystavený tlaku minucióznej analytickej roboty.*“ To jeho Skusmo vyšlo r. 1983 v prvom čísle *Romboidu*, moje v nasledujúcom čísle. A potom redakcia oslovovala ďalších a ďalších, dostalo sa i na E. Farkašovú a P. Števčeka, a do takéhoto autorského kvázi-esejistikého okruhu sa nám už ďalej nechcelo...

List, z ktorého som citoval, je písaný strojom. V ére strojopisu boli preklepy bežné, rovnako ako ich dodatočné opravovanie rukou. Jeden preklep-prešmyčku však v inom svojom liste Peter ponechal bez zásahu. Po tom, ako načrtol projekt sekcie mladých v Slovenskej literárnovednej spoločnosti, kde by sme metodicky čítali aktuálne literárno-vedné publikácie, dodáva: „*Bolo by dobre, keby sme si na to nikdy sadli*“ (zďôr. V. M.). Keďže nás oboch dobre poznal a vedel o disproporčnosti našich plánov a ich realizácií, tento preklep neopravuje a rukou k nemu dopisuje: „*Toto mi je priamo ľúto opravovať: tak Freud lezie do stroja.*“¹⁷

Ale prečítajme, čo v spomínanom Skusme napísal o básnikovi Miroslavovi Holubovi. Je známe, že často, píšuc o inom, podvedome píšeme o sebe. Je to aj preto, že najprv musíme iného empaticky pochopiť zo svojich zdrojov, aby sme sa potom mohli obohatiť z tých jeho. Dovolím si teda dlhší citát, lebo ho považujem za významný aj vo vzťahu k charakteristike Petra Zajaca:

„*Pod racionálnym človekom chceme zväčša vidieť človeka neprístupného vnímanosti, spontaneite, intuícii, zážitku, človeka suchého, človeka vopred daných pravidiel, predpisov, návodov, abstrakcií. Navrhujem iný pohľad: racionálny človek sa usiluje z chaosu, nejasnosti, náhody, z mozaiky, z čriepkov, o ktorých veľmi dobre vie, lebo z nich vyrastá a práve ony v ňom vzbudzujú túžbu po jasnosti, vydolovať možné súvislosti, súdržnosť, skúsenosť, integritu, poriadok vecí, t. j. jednotu a totožnosť vecí a vzťahov, lebo sa chce vo svete orientovať, pohybovať, žiť. Skúsme si racionálneho človeka predstaviť ako človeka s túžbou po jasnosti, lebo táto túžba vyrastá práve z nejasnosti, tápania, neistoty. Svet racionálneho človeka bude dnes svetom v pohybe, v neustálom zrode, v energii, matérii a v hľadaní ich zmyslu. Takto vidím básnika Holuba.*“¹⁸

A takto vidím ja racionalistu Zajaca, mohol by som dodať a výstižne skončiť tento príspevok. Ale ešte neskončím (skončím až racionalistom Montaignom), lebo treba zmieniť i ďalšie Zajacove aktivity. Varietu jeho písania totiž dopĺňajú texty s umeleckým nádychom, ako boli napr. v *Mladej tvorbe* úvodníkové pastiše, zvané Symposion, alebo aj tajná báseň vpašovaná do *Privátnych poznámok*. Lenže nie je to tradicionalistická „salašnická“ báseň, ide o minimalistický text racionalistu – a zaiste už tu sa prejavuje aj jeho budúci intenzívny záujem o výtvarné umenie:

Na ceste do ZOO som našiel javorový list. Mal tieto farby:

žltú

zelenú

červenú

¹⁷ List. P. Zajaca z r. 1984 (nedatovaný).

¹⁸ Skusmo píše Peter ZAJAC in: *Romboid*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 95.

*hnedú
oranžovú
a do fialova.
A to bola tohtoročná jeseň.*¹⁹

Nepochybne však oveľa viac priestoru i času ako umelecká slovesná tvorba zaberajú v Zajacovom živote jeho – nebojme sa tohto adjektíva – enormné organizačné aktivity. Už o nich bola zmienka v súvislosti s krátkymi žánrami, ktoré inicioval v časopisoch, no v tých časoch najdôležitejším výstupom (ako sa dnes hovorí) bol zborník mladej literárnej vedy *Literárne rozhlady*.²⁰ Už som aj zabudol, koľko práce sme s tým mali, pripomenula mi to až naša korešpondencia. Najprv, v prípravnej fáze, sme organizovali literárno-vedné semináre mladých. Seminár o poézii pod názvom *Slovenská poézia očami osemdesiatych rokov* sa konal 29. októbra 1980 na Pedagogickej fakulte UK v Trnave (kde som vtedy pôsobil). Následne 17. decembra toho istého roku na Pedagogickej fakulte v Nitre (kde pôsobil P. Zajac) sa uskutočnil seminár o próze *Slovenská próza pohľadom mladej literárnovednej generácie* a napokon v ďalšom roku, 26. novembra 1981 na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (kde pôsobil Braňo Hochel) seminár o literárnej kritike *Interpretácie interpretácií a interpretátorov*. Hneď potom sme začali zostavovať aj zborník, no ten vyšiel až o šesť rokov! Menila sa aj jeho koncepcia. Najprv mal podľa našich predstáv ideálnu zostavu s množstvom autorov, ktorých príspevky by pokryli viac-menej celú historickú rozlohu slovenskej literatúry – lenže nie každý autor svoj text aj dodal. Na spomínaných seminároch sa zaznamenávali aj diskusie, tie tam tiež mali byť, ďalej ku každému pojednávanému spisovateľovi mala byť priložená výberová bibliografia i citáty z jeho výrokov a z výrokov kritikov a vedcov o ňom.

Napokon z tejto koncepcie (aj po konzultáciách s vydavateľstvom) neostal – ako mi P. Zajac píše v liste niekedy roku 1984 – „kameň na kameni“. (Mimochodom, v tom istom liste píše aj o edícii piesňových textov vo vydavateľstve Tatran, v ktorej má tiež prsty a ktorá sa aj úspešne realizovala.) Z plánovaného bohato vybaveného zborníka bol napokon len súbor sedemnástich štúdií, lebo v hre boli jednak finančné náklady vydavateľstva pri objemnejšom rozsahu, jednak sme sami usúdili, že napr. diskusie zostarli. Vydavateľský posudok, vcelku priaznivý, napísal Stanislav Šmatlák a po vyjdení bola o knihe aj diskusia na pôde Zväzu slovenských spisovateľov, ktorá bola následne publikovaná v *Romboide*.²¹ A na tejto diskusii Zajac opätovne hovoril o nutnosti *diferenciácie* literárnych časopisov i literárneho života. Koniec osemdesiatych rokov si tu začal podávať ruky s koncom rokov šesťdesiatych...

Z ďalších organizačných aktivít Petra Zajaca pripomeniem už spomínané založenie sekcie mladých v Slovenskej literárnovednej spoločnosti pri SAV,²² kde zorganizoval sé-

¹⁹ ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 10, s. 51.

²⁰ *Literárne rozhlady. Zborník mladej literárnej vedy*. Zostavili Valér Mikula a Peter Zajac. Bratislava : Smena, 1986, 222 s.

²¹ O mladej literárnej vede a kritike. In: *Romboid*, roč. 22, 1987, č. 5, s. 108 – 113.

²² Ako dobovo príznačný anekdotický moment uvádzam, že Oskár Čepan, ktorý sa na tieto a podobné aktivity mladých pozeral prajným okom, túto sekciu nazval juvenilnou, ale to len preto, aby „zvyšok“ Slovenskej literárnovednej spoločnosti mohol recipročne označiť za „senilnú“ sekciu.

riu kritického čítania (do)vtedajších dejín slovenskej literatúry,²³ prispel tiež k vzniku podobnej „mládežníckej“ sekcie pri Zväze slovenských spisovateľov a určite (ako ho poznám, nebol som však pri tom) povzbudzoval Zväz k organizovaniu kritických diskusií o knihách. To sme však už hlboko v osemdesiatych rokoch, keď sme už fyzicky mladí neboli. Gerontokratický režim umelo zvyšoval hranicu mladosti, keďže to bol ďalší – akože biologicky prirodzený – dôvod pre udržiavanie občanov v stave nesvojprávnosti. V *Romboide* bola napr. založená rubrika pre začínajúcich literárnych vedcov *abcd*, a pod tou hlavičkou sme tam publikovali štúdie a eseje. Zajac tam roku 1980 uverejnil štúdiu Strážayova báseň Západ slnka.²⁴ Dnešný 34-ročný literárny vedec by sa veru poďakoval za nejaké *abcd*!

No a úsmevne treba dodať aj to, že k organizačným aktivitám Petra Zajaca neodmysliteľne patria aj podujatia, ktoré sa neuskutočnili. V roku 1982 mi napr. píše list o našom projekte literárnovednej konferencie v Trnave, tentoraz už nadgeneračnej a celoštátnej, česko-slovenskej. Ten projekt podrobne vypracoval – boli tam systémovo zoradené okruhy tém, kompletný zoznam účastníkov, perspektívna podoba konferenčného zborníka atď. Konferencia sa však nakoniec neuskutočnila, už sa ani nepamätám prečo, možno aj kvôli tomu, že projekt bol priveľmi dokonalý, v danej situácii maximalistický... Dokonalé, ideálne projekty – to je ďalšia z charakteristík Petra Zajaca. A tie projekty sa netýkajú len literatúry. Aké by bolo Slovensko krásne podľa Zajacových projektov – akurát akési vyľudnené, takmer úplne bez Slovákov...

Na záver sa vráťme, teraz už vážnejšie, k Zajacovmu miernemu dištancovaniu sa od šesťdesiatych rokov vo vyhlásení, že je ich pohrobkom. Lenže aj pohrobok je dieťa! A tak sa nazdávam, že oproti hranému a štylizovanému, ale žiaľ, oveľa častejšie aj skutočnému cynizmu normalizačnej generácie si P. Zajac ako jedno z najmladších detí šesťdesiatych rokov skryto zachoval pátos hľadania pravdy a tiež – lebo my, Slováci, vieme, že kto hľadá, nájde – aj jej nezištného šírenia.

Spomínal som tiež, že vo svojej „prednáške“ Literatúra je, ako vždy, v kríze sa výrazovo neudržel v počiatočnej štylizovanosti. Nedoštylizovanosť v Zajacom prípade môže znamenať dve veci: nechufť k úplnej štylizovanosti, k premene svojho ja na totálnu figúru či masku a tiež to, že pred doformulovaním s puncem definitívnosti sa dáva prednosť skúšaniu, overovaniu, variovaniu. Zajacov spôsob písania by sa dal z tohto hľadiska priradiť k montaignovskému typu eseje, ktorá je ešte blízko k etymológii slova esej (pokus), a kde je dôraz na hľadanie, a najmä na osobnú, každodennú, neexkluzívnu skúsenosť. Anton Vantuch charakterizuje Montaignov štýl takto: „Nijaký vonkajší efekt, nadenosť, nijaká hra na vznešenosť myšlienky a iné mýty.“ Práve od Montaigna, tvrdí ďalej Vantuch, prevzal Descartes „myšlienky systematickej pochybnosti, ktorá je základom jeho filozofie a základom novodobého racionalizmu vôbec“.²⁵ A Montaigne zase hovorí: „Tešiť sa úprimne zo svojho bytia je takmer božský dar“.²⁶

²³ Tomuto čítaniu bolo venované aj jedno číslo *Slovenskej literatúry* (roč. 35, 1988, č. 1).

²⁴ ZAJAC, Peter: Strážayova báseň Západ slnka. In: *Romboid*, roč. 15, 1980, č. 2, s. 67 – 72.

²⁵ VANTUCH, Anton: Eseje. In: MONTAIGNE, Michel de: *Eseje*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2007, s. 280, 281.

²⁶ Tamže, s. 281.

Mladý Peter Zajac si možno nemohol vybrať lepšieho učiteľa života ako Montaigne. Hľa, čo si z neho v Privátnych poznámkach okrem iného vypisuje: „Vynaložil som všetko svoje úsilie na tvorbu svojho života, v tom je moje povolanie a moje dielo.“²⁷ Alebo: „Každý človek nesie v sebe celý súhrn ľudských možností“.²⁸ A príznačná je aj jedna jeho mladícka túžba: „Vždy som túžil mať doma knižnicu, od jednej steny po druhú, takú, do ktorej by som si mohol siahnúť a nájsť vždy presne tú knihu, na ktorú som si práve pomyslel.“²⁹ Tá vízia knižnice je montaignovská – a táto túžba sa mu splnila. Pravda, Montaigne mal knižnicu v zámočkej veži, Zajac ju má tuším v suteréne svojho domu, ale za to on už nemôže, to je dané rozdielom medzi feudálnym Francúzskom a moderným Slovenskom...

A celkom na záver ešte jeden citát z Montaigna, ktorý si Peter Zajac vypísal: „Najväčšou vecou na svete je vedieť, ako byť sám sebou.“³⁰ Excerptá mladého človeka možno brať ako podvedomú sebacharakteristiku, ale často aj ako vedomý projekt vlastného života. O uskutočniteľnosti niektorých Zajacových projektov by sa dalo opätovne utrúsiť ušti-pačnú poznámku, v tejto chvíli si ju však odpúšťam. Som totiž presvedčený, že ten napo-sledy citovaný projekt sa Petrovi Zajacovi uskutočniť podarilo. Na čo už len môžem po Montaignovi zopakovať, že to je tá najväčšia vec na svete.

LITERATÚRA

- DAROVEC, Peter – BARBORÍK, Vladimír: *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996. Časopis po čase*. Levice : LCA, 1996.
- FORMÁNKOVÁ, Viola – KUBÍČKOVÁ, Veronika: Peter Zajac. Výberová personálna bibliografia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 3 – 4, s. 265 – 320.
- Literárne rozhľady. Zborník mladej literárnej vedy*. Zostavili Valér Mikula a Peter Zajac. Bratislava : Smena, 1986.
- MIKULA, Valér: Krajnosťou k miernosti, obscénnosťou za lepšiu budúcnosť. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 8, s. 41 – 47.
- MONTAIGNE, Michel de: *Eseje*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2007.
- O mladej literárnej vede a kritike. In: *Romboid*, roč. 22, 1987, č. 5, s. 108 – 113.
- Správy z mladosti. Literárna mozaika edície Mladá tvorba*. Zostavil Jozef Gerbóc. Bratislava : Smena, 1983.
- ZAJAC, Peter: Ani nie také divné hrušky. In: *Mladá tvorba*, roč. 12, 1967, č. 2, s. 55.
- ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 8, s. 53 – 55.
- ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 10, s. 51 – 54.
- ZAJAC, Peter: Literatúra je, ako vždy, v kríze. In: *Mladá tvorba*, roč. 15, 1970, č. 4, s. 14 – 18.
- ZAJAC, Peter: Od provizória k tvorbe. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 7, s. 36 – 47.
- ZAJAC, Peter: Strážayova báseň Západ slnka. In: *Romboid*, roč. 15, 1980, č. 2, s. 67 – 72.

Prof. PhDr. Valér Mikula, CSc.

Filozofická fakulta UK

Gondova 2

Bratislava

SR

e-mail: valer.mikula@gmail.com

²⁷ ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 10, s. 53.

²⁸ Tamže, s. 54.

²⁹ ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 8, s. 55.

³⁰ ZAJAC, Peter: Privátne poznámky. In: *Mladá tvorba*, roč. 14, 1969, č. 10, s. 53.